UPSC-MPSC Mains

समाजशास्त्र या वैकल्पिक विषयाच्या दोन्ही पेपरच्या अभ्यासक्रमानुसार रचना केलेला संदर्भ

मूळ लेखक
डॉ. विद्याभूषण
डॉ. डी.आर.सचदेव

अॅन इंट्रडक्शन टू सोशिओलॉजी

समाजशास्त्र परिचय

२०२३ च्या नवीन अभ्यासक्रमानुसार

मराठी अनुवाद
डॉ. सुधा काळदाते
प्रा. पी.के.कुलकर्णी
सौ. ज्योती आफळे
अनिल कुलकर्णी

राज्यसेवा मुख्य परीक्षेतील सामान्य अध्ययनाच्या पहिल्या पेपरमधील संबंधित घटकासाठी व नेट-सेट परीक्षेसाठी उपयुक्त

K'Sagar
PUBLICATIONS

Published By

Sau. Shobhadevi Kshirsagar

K'Sagar Publications

'Suvarna Shilpa', 444/1 Shaniwar Peth,
Adjacent to Rajmachikar Flour Mill,
Near Dakshinabhimukhi Maruti Temple, Pune - 411 030.
☎ : 24450125, 24455435 : 9823118810

Email : customer@ksagar.com
sales@ksagar.com
website : www.ksagar.com

Copy-rights of the Marathi Version :
K'Sagar Publications, Pune
Thoroughly Revised Edition, 2023

The name K'Sagar is registered
under the trade marks Act, 1999

Printed at

Shree Art Printers
Dhayari, Pune

Typesetting

K'Sagar Publications, Pune

Cover Design

K'Sagar Publications, Pune

Price : 725/-

Our Firms

K'Sagar's House of Books
39/1, Durga Chambers,
Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411 002
✆ (020) 24483166
9923906500
8087722277

K'Sagar Book Centre
Nutan Classic, 639 Narayana Peth,
Appa Balwant Chowk,
Pune - 411 030.
✆ (020) 24453065
9823121395
9545567862 / 63

K'Sagar's House of Books
Satya-ganesh Sankul,
(Saraswati Nivas) 122,
Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir
Lane, Pune - 411 002.
✆ (020) 24465650
9923810566

Due care has been taken to ensure that the information provided in this book is correct. However, the authors and the publishers bear no responsibility for any damage resulting from any inadvertent omission or inaccuracy in the book.

के'सागरीय...

दोन ज्ञानतपस्वी. एक, डॉ. विद्या भूषण, एम.ए., पीएच.डी. तर दुसरे, डॉ. डी. आर. सचदेव, एम.एससी., पीएच.डी. (लंडन). डॉ. विद्या भूषण हे हरियाना राज्याचे उच्चशिक्षण विभागाचे माजी जॉइंट डायरेक्टर (सहसंचालक), तर डॉ. सचदेव हे पंजाब विद्यापीठाच्या लोकप्रशासन विभागाचे प्रमुख. 'ॲन इंट्रडक्शन टू सोशिओलॉजी' हा या दोहोंच्या संयुक्त लेखणीतून साकारलेला विद्यार्थिप्रिय ग्रंथ. यातील ज्ञानवैभव पाहून नतमस्तक व्हावं! या ग्रंथाचा अभ्यास करताना लेखकद्वयांतील व्यासंगी विचारवंत आणि विश्लेषक समाजशास्त्रज्ञ आपणास पानोपानी भेटतात. त्यांच्या व्यासंगी प्रज्ञेच्या परिणत आविष्काराने आपण मोहून जातो.

मूळ इंग्रजी ग्रंथाच्या आजपर्यंत चाळीसहून अधिक आवृत्त्या प्रकाशित झाल्या आहेत, तर हिंदी ग्रंथाच्या पंचवीसहून अधिक आवृत्त्या प्रकाशित झाल्या आहेत; यावरूनच या ग्रंथाची विद्यार्थिप्रियता व उपयुक्तता सिद्ध व्हावी.

प्रस्तुतचा ग्रंथ हा उपरोक्त मूळ इंग्रजी ग्रंथाचा मराठी अनुवाद. महाराष्ट्रीय विद्यार्थ्यांना मायबोलीच्या पदराखाली इंग्रजीतील हे ज्ञानामृत चाखता यावं, ही त्यामागील भावना.

एखाद्या शैक्षणिक ग्रंथाचा जेव्हा अनुवाद करावयाचा असतो तेव्हा अनेक अवधानं आणि व्यवधानं सांभाळावी लागतात; आणि जेव्हा हा मूळ ग्रंथ एक अत्युत्कृष्ट संदर्भग्रंथ असतो; समाजशास्त्र हा या ग्रंथाचा अभ्यासविषय असतो आणि तो दोन व्यासंगी समाजशास्त्रज्ञांच्याच लेखणीतून उतरलेला असतो, तेव्हा हे शिवधनुष्य पेलण्याचेच कार्य ठरते. डॉ. सौ. सुधा काळदाते आणि प्रा. पी. के. कुलकर्णी या दोन अनुभवी ज्ञानतपस्व्यांनी तद्वतच सौ. ज्योती आफळे व अनिल कुलकर्णी या अभ्यासू व व्यासंगी अनुवादकांनी हे कार्य उत्तमरीत्या पार पाडले आहे. अस्मादिकांनीही ग्रामीण समुदाय, नागरी समुदाय व राष्ट्र समुदाय ही तीन प्रकरणे अनुवादित करून या सर्वांच्या कार्यास शक्य तितका हातभार लावण्याचा प्रयत्न केला आहे.

प्रस्तुतचा अनुवाद सुरुवातीस दोन खंडांत– पहिला खंड जानेवारी, २००७ मध्ये व दुसरा खंड जून, २००९ मध्ये– प्रकाशित केला गेला. आता या ग्रंथराजाची नवीन आवृत्ती एकत्रित व सुधारित स्वरूपात प्रकाशित होत आहे.

केंद्र व राज्य लोकसेवा आयोगाचे परीक्षार्थी, समाजशास्त्र विषयाचे अध्यापक–प्राध्यापक आणि पदवी व पदव्युत्तर परीक्षांचा अभ्यास करणारे विद्यार्थी अशा सर्वांनाच हा ग्रंथ मार्गदर्शक ठरावा हीच मनीषा, मनीची अभिलाषा!

आपला,
व्ही. एस. क्षीरसागर
(K'Sagar)

अनुक्रमणिका

विभाग पहिला प्रास्ताविक

१. समाजशास्त्राची व्याख्या आणि व्याप्ती ११

- समाजशास्त्र– अर्थ व स्वरूप
  - समाजशास्त्र म्हणजे काय?
  - समाजशास्त्राच्या अध्ययनाची आवश्यकता
  - समाजशास्त्राच्या व्याख्या
- समाजशास्त्राचा विकास
  - ग्रीक तत्त्वज्ञांचे विचार
  - मध्ययुगीन विचार
  - आधुनिक विचार
  - ऑगस्त कॉम्त
  - द्युरखाईम
  - कार्ल मार्क्स (१८१८–८३)
  - टॉलकॉट पार्सन्स
- समाजशास्त्र– एक स्वतंत्र विज्ञान
- समाजशास्त्राची व्याप्ती
- संयुक्त किंवा संयोगी विभाग
  - द्युरखाईमचा दृष्टिकोन
  - हॉबहाऊसचा दृष्टिकोन
  - सॉरोकीनचा दृष्टिकोन
  - कार्ल मॅनहेमचा दृष्टिकोन
  - गिन्सबर्गचा दृष्टिकोन
  - जे. बी. मॅकीचा दृष्टिकोन
- समाजशास्त्राचे अभ्यासक्षेत्र
- समाजशास्त्राचे स्वरूप
- 'मूल्यमुक्त विज्ञान' होऊ शकेल काय?
  - ऑगस्त कॉम्त
  - एमिल द्युरखाईम
  - हर्बर्ट स्पेन्सर
  - मॅक्स वेबर
- मॅक्स वेबरला अभिप्रेत अर्थ कोणता?
- समाजशास्त्राचे महत्त्व
- समाजाचा वैज्ञानिक अभ्यास
- समाजशास्त्राचे मूल्य

२. समाजशास्त्राच्या अभ्यासपद्धती ३७

- वैज्ञानिक किंवा प्रयोग पद्धती
- ऐतिहासिक पद्धती
- तुलनात्मक पद्धती
- विपर्यस्त निगमन पद्धती
- आदर्श प्रतिमा किंवा आदर्श प्रारूप पद्धती
- सांख्यिकी पद्धती
- समाजमिती पद्धती
- सामाजिक सर्वेक्षण पद्धती
- प्रकरण–अध्ययन पद्धती
- प्रश्नावली आणि मुलाखत पद्धती
- मुलाखत पद्धत
- लोकमत पद्धती
- आकलनात्मक दृष्टिकोन पद्धती
- कार्यात्मकतावादी अभ्यासपद्धती

३. समाजशास्त्राचा अन्य सामाजिक शास्त्रांशी असलेला संबंध ४७

- सर्व सामाजिक शास्त्रांची जननी
- समाजशास्त्र आणि इतिहास
- समाजशास्त्र आणि राज्यशास्त्र
- समाजशास्त्र आणि मानवशास्त्र
- समाजशास्त्र आणि अर्थशास्त्र
- समाजशास्त्र आणि भूगोल
- समाजशास्त्र व नीतिशास्त्र
- समाजशास्त्र आणि सामाजिक मानसशास्त्र
- समाजशास्त्र आणि न्यायशास्त्र
- समाजशास्त्र आणि जीवशास्त्र

विभाग दुसरा — समाज

४. काही मूलभूत संकल्पना — ५७
- समाज
- समाजाची वैशिष्ट्ये
- समाजाचे अत्यावश्यक घटक
- समाज, समुच्चय आणि सजीव संरचना
- समुदाय
- मंडळ
- संस्था
- संघटना
- सामाजिक संरचना

५. मानव आणि समाज — ७५
- समाजाचा उदय
- सामाजिक करार सिद्धान्त
- उत्क्रांतिवादी सिद्धान्त
- आदिवासी समाज
- कृषक वा कृषी समाज
- औद्योगिक समाज
- समाजाचा सेंद्रिय सिद्धान्त
- समष्टीमन सिद्धान्त
- व्यक्ती आणि समाज यांच्यातील संबंध
- प्राण्यांसाठी समाजाची आवश्यकता
- मानव व प्राणी यांच्या समाजांतील भेद
- भाषा आणि समाज
- भाषेचे महत्त्व
- सार्वत्रिक भाषेची आवश्यकता

६. सामाजिकीकरण — ९४
- सामाजिकीकरणाचा अर्थ
- सामाजिकीकरणाची प्रक्रिया
- समाजशास्त्राचे सिद्धान्त
  - कूलेचा आरसा सिद्धान्त
  - मीड याचा सिद्धान्त
  - फ्राईडचा सिद्धान्त
- सामाजिकीकरणाची साधन
  - कुटुंब
  - शाळा
  - सवंगडी किंवा मित्र
  - धर्मसंस्था
  - राज्य
- सामाजिकीकरणाचे मूलभूत घटक
- सामाजिकीकरणाची भूमिका
- प्रौढांचे सामाजिकीकरण

७. अभिरुची आणि अभिवृत्ती — १०७
- अभिरुची आणि अभिवृत्ती
- अभिरुची व अभिवृत्तीचे महत्त्व
- अभिवृत्तींचे वर्गीकरण
  - मॅकायव्हरने केलेले वर्गीकरण
- अभिवृत्तीचे मोजमापन
- अभिरुचींचे प्रकार
- प्रेरणा

८. सामाजिक क्रियांचे मूलभूत घटक — ११३
- सामाजिक क्रियांचे मूलभूत घटक
- साधनांच्या तर्कसंगततेच्या समस्या
- साध्य किंवा ध्येय यांची एकात्मता
- ध्येयांची धार्मिक नैतिक एकात्मता

९. सामाजिक आंतरक्रियांची प्रक्रिया — ११८
- सामाजिक आंतरक्रियांचा अर्थ
- सामाजिक–सांस्कृतिक प्रक्रिया
- सहकार्य
- स्पर्धा
- संघर्ष
- समावेशकता
- सम्मीलन
- एकांतवास किंवा अलगता

१०. समाज आणि पर्यावरण — १४२
- पर्यावरण– संकल्पना व अर्थ
- भौतिक पर्यावरण
- मैदानी प्रदेशाचा प्रभाव
- पर्वतीय प्रदेशाचा प्रभाव
- वाळवंटी प्रदेशाचा प्रभाव

- भौगोलिक विचारधारेचे मूल्यमापन
- सामाजिक पर्यावरण

११. आनुवंशिकता आणि पर्यावरण १५०

- आनुवंशिकता– अर्थ व सिद्धान्त
  - अधिक महत्त्वाचे काय? आनुवंशिकता की पर्यावरण?

विभाग तिसरा सामाजिक संरचना

१२. सामाजिक संरचना– संकल्पनात्मक समालोचन १५७

- सामाजिक संरचना
  - नाडेल याचा दृष्टिकोन
  - गिन्सबर्गचा दृष्टिकोन
  - रॅडक्लिफ ब्राऊनचा दृष्टिकोन
  - पार्सन्सचा दृष्टिकोन
  - जॉन्सन याचा दृष्टिकोन
  - मॅकायव्हरचा दृष्टिकोन
- सामाजिक संरचनेचे मूलभूत घटक
- सामाजिक संरचनेचे प्रकार

१३. सामाजिक व्यवस्था १६४

- सामाजिक व्यवस्थेचे मूलभूत घटक
  - लूमिसचे विचार
  - पार्सन्सचा दृष्टिकोन
- सामाजिक व्यवस्थांचे वर्गीकरण
  - मॉर्गन आणि इतर उत्क्रांतिवादी यांचे वर्गीकरण
  - द्युरखाईम याचे वर्गीकरण
  - सॉरोकिन याचे वर्गीकरण
- सामाजिक व्यवस्थेची पूर्वावश्यक तत्त्वे

१४. सामाजिक गटांचे प्रकार १७१

- सामाजिक गट
- गटांचे वर्गीकरण
  - ड्वाईट सॅन्डरसन यांचे वर्गीकरण
  - एफ. एच. गिडिन्स यांचे वर्गीकरण
  - जॉर्ज हासेनचे वर्गीकरण
  - मिलरचे वर्गीकरण
  - चार्लस् ए. एलवूडचे वर्गीकरण
  - लिओपोल्ड याचे वर्गीकरण
  - पार्क व बर्जेस यांचे वर्गीकरण
  - लेविस गिलिन आणि फिलिप गिलिन यांचे वर्गीकरण
  - सम्नेरचे वर्गीकरण
- सम्नेरचे वर्गीकरण
- कूलेचे वर्गीकरण
- व्यक्तीसाठी प्राथमिक गटांचे महत्त्व
- समाजासाठी प्राथमिक गटांचे महत्त्व
- दुय्यम गट
- संदर्भ समूह किंवा गट
- क्षेत्रीय गट वा समूह

१५. सामूहिक वर्तन १९०

- सामूहिक वर्तन
- जमाव
- जमावांचे प्रकार
  - लिबॉनचे वर्गीकरण
  - ब्लूमरचे वर्गीकरण
  - क्रियाप्रवण किंवा क्रियाशील जमाव
  - आक्रमक किंवा चढाईखोर जमाव
  - भयभीत किंवा आविर्भावक जमाव
- जमाव–वर्तनाचे सिद्धान्त
  - समूहमन सिद्धान्त
  - लिबॉनचा सिद्धान्त
  - एसपिनास याचा सिद्धान्त
  - ट्रॉटर याचा सिद्धान्त
  - द्युरखाईम याचा सिद्धान्त
  - मॅक्ड्युगल याचा सिद्धान्त
  - ऑलपोर्टचा सिद्धान्त
  - फ्राईडवादाचे सिद्धान्त
  - बहुघटना सिद्धान्त
- जनता

१६. सामाजिक चळवळी किंवा आंदोलने २०३

- सामाजिक चळवळी
- सामाजिक चळवळीची कारणे
- सामाजिक चळवळ कशी उभी राहते?
- सामाजिक चळवळीचे प्रकार
  - स्थलांतरित चळवळी
  - आविर्भावक चळवळ
  - आदर्शवादी सामाजिक चळवळ
  - सुधारणावादी चळवळी
  - क्रांतिकारी चळवळी
  - प्रतिकारात्मक चळवळी
- क्रांती
- नेतृत्वाची भूमिका

१७. कुटुंब २०९

- कुटुंब– संकल्पना व अर्थ
- कुटुंबाचा उदय
- पितृसत्ताक कुटुंब
- मातृसत्ताक कुटुंब
- कुटुंबाची कार्ये
- सामाजिकीकरणात कुटुंबाची भूमिका
- आधुनिक कुटुंब
- आधुनिक कुटुंबाची अस्थिरता
- विवाहविच्छेदन– कारणे व उपाय
- कुटुंबाची पुनर्बांधणी
- कुटुंबाचे भवितव्य
- कुटुंब आणि राज्य

१८. भारतातील कुटुंब २३२

- संयुक्त कुटुंबपद्धती
- संयुक्त कुटुंबपद्धतीचे गुण–दोष
- संयुक्त कुटुंबपद्धतीचा ऱ्हास

१९. विवाह २३८

- विवाह
- बहुपती विवाहफ
  - बहुपत्नी विवाहाची कारण
  - एकपती–एकपत्नी विवाह
  - अनुलोम विवाह
  - प्रतिलोम विवाह
- भारतातील विवाह
- हिंदुविवाह कायदा आणि विवाहविच्छेद
- भारतातील विवाह व कुटुंबविषयक समस्या
- नातेसंबंध वा आप्तसंबंध
- नातेसंबंधी संज्ञा

२०. सामाजिक स्तरीकरण २५४

- सामाजिक स्तरीकरण
- सामाजिक वर्गाचा अर्थ व स्वरूप
- वर्गाचा विकास
- वर्गभेदाचे निकष
- वर्गाची कार्ये
- सामाजिक वर्ग आणि जीवनपद्धती
- मार्क्सवाद्यांची वर्गसंकल्पना
- व्हेब्लेनचा उच्चभ्रू वर्गाचा सिद्धान्त
- वर्गजाणिवा

२१. भारतातील सामाजिक स्तरीकरण २६९

- जात– संकल्पना, अर्थ व व्याप्ती
- जातिव्यवस्थेची वैशिष्ट्ये
- जाती व वर्ग यांतील भेद
- जातिव्यवस्थेचा उगम
- भारतातील जातिव्यवस्थेचे गुण–दोष
- जजमानी किंवा बलुतेदारी व्यवस्था
- जातिव्यवस्थेचे आधुनिक प्रवाह
- जातिव्यवस्थेचे भवितव्य
- सामाजिक गतिशीलता
- सामाजिक गतिशीलतेचे काही पैलू

२२. भूमिका आणि दर्जा २९४

- भूमिका
- दर्जा–अर्थ व स्वरूप
- दर्जा ठरविणारे निकष
- दर्जा–तुलना

२३. नेतृत्व ३०२

- नेतृत्व

- नेतृत्वाचे स्वरूप
- नेतृत्वाची कार्ये
- नेतृत्वाचे प्रकार
- नेतृत्वाची तंत्रे

२४. राजकीय व्यवस्था ३०८
- राजकीय व्यवस्था
- राज्य
- राज्यसंस्थेचा उगम
- राज्याचा विकास
- राज्यसंस्थेची कार्ये
- राज्यात्मक संस्था– एक दंडशक्ती
- सरकार
- सत्तासंरचना
- नोकरशाही
- स्वयंसेवी मंडळे वा ऐच्छिक संस्था

२५. अर्थव्यवस्था ३३८
- आर्थिक विकास
- भांडवलदारी
- मालमत्ता
- श्रमविभागणी

२६. वंश ३४८
- वंश संकल्पना
- वंशांचे वर्गीकरण
- मानसिक क्षमता आणि वांशिक भेद
- चुकीच्या कल्पना व पूर्वग्रह
- वांशिक पूर्वग्रह

विभाग चौथा मानवी पर्यावरण

२७. ग्रामीण समुदाय ३५७
- मानव पारिस्थितिकीचा अर्थ
- समुदायाचा अर्थ
- शेजारी राहणाऱ्यांची वस्ती
- ग्रामीण समुदाय
- ग्रामीण समुदायातील बदल

२८. नागरी समुदाय ३६५
- 'नागरी'– संकल्पना व अर्थ
- शहरांची वा नगरांची वाढ
- नगरांचे वर्गीकरण
- नागरी समुदायाची लक्षणे
- भारतातील नागरी समुदाय
- भारतातील नागरी लोकसंख्या
- नागरी–ग्रामीण विरोधाभास
- नागरी जीवनाचे मूल्यमापन
- प्रादेशिक समुदाय

२९. राष्ट्र समुदाय ३७७
- राष्ट्र
- राष्ट्र आणि राज्य यांतील फरक
- राष्ट्रीय राज्यांची वाढ
- राष्ट्रीयत्वाच्या भावनेचे प्रकार
- जागतिक समुदाय

३०. लोकसंख्या ३८३
- समाज आणि लोकसंख्या
- लोकसंख्या आणि राष्ट्रीयता
- लोकसंख्येचे विभाजन
- लोकसंख्येची वाढ
- लोकसंख्येच्या बदलाची कारणे
- लोकसंख्येतील वाढ
- जीवनमान आणि लोकसंख्या
- लोकसंख्यावाढ कमी करणे

विभाग पाचवा सामाजिक नियंत्रण

३१. सामाजिक नियंत्रणाचा अर्थ आणि स्वरूप ३९७
- सामाजिक नियंत्रणाचा अर्थ
- सामाजिक नियंत्रणाच्या संकल्पनेचा विकास
- सामाजिक नियंत्रणाची आवश्यकता
- सामाजिक नियंत्रणाचे हेतू
- सामाजिक नियंत्रणाची साधने
- अनौपचारिक साधने

३२. मूल्ये आणि मानके ४०९

- मूल्यांचा अर्थ
- मानकांचा अर्थ
- मानकांचे स्थायीकरण
- मानकांमधील संघर्ष
- विचलन
- अनुशास्ती

३३. लोकरीती आणि लोकाचार ४१९

- लोकरीतींचा अर्थ
- लोकाचारांचा अर्थ
- लोकरीती व लोकाचार पुरेसे आहेत का?

३४. प्रथा, कायदा आणि फॅशन्स ४२६

- प्रथा व सवय
- प्रथांचा उगम व उद्दिष्टे
- कायदा
- प्रथा व कायदा
- कायदा व प्रथा यांच्यातील संघर्ष
- नवाळी किंवा फॅशन्स
- प्रथा व फॅशन यांच्यातील विरोधाभास
- आधुनिक समाजातील नवाळी किंवा फॅशन्स
- फॅशन्समागील सामाजिक भूमिका

३५. धर्म आणि नैतिकता ४३८

- धर्माचा अर्थ
- धर्माची रूपे
- धर्माची उत्पत्ती
- धर्माची सामाजिक भूमिका
- धर्म आणि विज्ञान
- धर्मनिरपेक्षता
- नैतिकतेचा अर्थ

३६. सामाजिक नियंत्रणाची अभिकरणे ४५५

- जनमत
- जनमताची अभिकरणे
- प्रचार
- शिक्षण

विभाग सहावा सामाजिक परिवर्तन

३७. सामाजिक परिवर्तन ४७३

- सामाजिक परिवर्तन
- सामाजिक परिवर्तनाचे सिद्धान्त
- प्रगती व उत्क्रांती

३८. सामाजिक परिवर्तनाचे घटक ४८४

- जैविक घटक
- भौतिक घटक
- तांत्रिक घटक
- तांत्रिक आविष्कारांना होणारा विरोध
- सामाजिक आविष्कारांना होणारा विरोध
- सांस्कृतिक घटक

३९. संस्कृती आणि सभ्यता ५००

- संस्कृतीचा अर्थ
- संस्कृती आणि सभ्यता
- संस्कृतीची संरचना
- सार्वभौमिकत्व, विकल्प आणि वैशिष्ट्य
- संस्कृतीची उत्क्रांती
- संस्कृतीमधील परिवर्तनशीलता
- संस्कृतीची कार्ये
- सांस्कृतिक प्रसार

४०. व्यक्तिमत्त्व ५१३

- व्यक्तिमत्त्व
- व्यक्तिमत्त्वाची निर्धारके
- व्यक्तिमत्त्वाचे विघटन

विभाग सातवा सामाजिक विघटन आणि सामाजिक समस्या

४१. सामाजिक विघटन आणि सामाजिक समस्या ५२३

- समाजरचना
- सामाजिक विघटन
- सामाजिक समस्या

४२. प्रमुख सामाजिक समस्या ५३२

- दारिद्र्य

■ बेकारी
■ भीक मागणे
■ गुन्हेगारी
■ युद्ध
■ सामाजिक नियोजन

४३. भारतातील समाजकल्याण ५४६

■ भारतीय समाजातील दुर्बल घटक
  ● अनुसूचित जाती
  ● अनुसूचित जमाती
  ● विमुक्त व भटक्या जमाती
  ● महिला
■ राज्याच्या कल्याणकारी कार्यांची पार्श्वभूमी
■ स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील कल्याणकारी कार्ये
■ कल्याणकारी कार्यांचे प्रशासन
■ सामाजिक न्याय आणि अधिकारिता मंत्रालय

अनुसूचित जातींचा विकास
  ● अनुसूचित जातींचा राष्ट्रीय आयोग
■ सफाई कर्मचाऱ्यांसाठीचा राष्ट्रीय आयोग
■ नागरी हक्क संरक्षण कायदा
■ अत्याचारांवर नियंत्रणाचे उपाय
■ संसदीय समिती
■ केंद्रीय समाज कल्याण मंडळ
■ राज्य सरकारमधील समाज कल्याण विभाग
■ शैक्षणिक विकास
■ आर्थिक विकास
■ महाराष्ट्र शासनाच्या कल्याणकारी योजना

अनुसूचित जमातींचा विकास
■ जनजाती कार्य मंत्रालय
■ आदिवासी विकास विभाग
■ शैक्षणिक सबलीकरणाच्या योजना
■ आर्थिक–सामाजिक सबलीकरणाच्या योजना

इतर मागासवर्गीय व अल्पसंख्याक
■ इतर मागासवर्गीयांचे कल्याण
■ अल्पसंख्याकांचे कल्याण

दिव्यांगांचे कल्याण
■ दिव्यांग व्यक्तींसाठी कायदा
■ राष्ट्रीय संस्था
■ कल्याणकारी कार्य

महिला विकास
■ विविध योजना
■ राष्ट्रीय महिला सबलीकरण अभियान
■ राष्ट्रीय महिला कोश
■ महाराष्ट्र शासनाच्या योजना

बालकांचे कल्याण
■ एकात्मिक बालविकास सेवा
■ पूरक पोषण आहार कार्यक्रम
■ राजीव गांधी किशोरवयीन मुलींचे सक्षमीकरण (सबला)
■ किशोरी शक्ती योजना
■ मधल्या वेळच्या जेवणाची योजना
■ राजीव गांधी राष्ट्रीय बालसंगोपन केंद्र योजना
■ बेटी बचाव, बेटी पढाव
■ बालकामगारांची समस्या
■ बालमजुरीला प्रतिबंध
  ● घटनात्मक तरतुदी
  ● बाल आणि कुमारवयीन कामगार (प्रतिबंध व नियमन) कायदा, १९८६
■ लैंगिक अपराधांपासून बालकांचे संरक्षण अधिनियम, २०१२
■ वृद्धांचे कल्याण
■ व्यसनग्रस्तांचे कल्याण

विभाग आठवा महत्त्वाचे विचारवंत

४४. ऑगस्त कॉम्त, हर्बर्ट स्पेन्सर आणि द्युरखाईम ५७५

■ ऑगस्त कॉम्त
■ हर्बर्ट स्पेन्सर
■ एमिल द्युरखाईम

४५ मॅक्स वेबर आणि कार्ल मार्क्स ५८३

■ मॅक्स वेबर
■ कार्ल मार्क्स